

Roman Darowski

Antropologiczno-aksjologiczne podstawy pedagogiki

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (46-47), 9-15

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Antropologiczno-aksjologiczne podstawy pedagogiki

Wstęp

Opracowanie zawiera w pierwszej części główne prawdy filozoficzne na temat człowieka. Natomiast część druga stanowi rozwinięcie zagadnienia wartości w życiu człowieka. Część trzecia traktuje o obowiązku krzewienia i wcielania wartości w procesie wychowania/dojrzenia człowieka.

Struktura bytowa człowieka

Człowiek jest w świecie istotą wyjątkową, której podstawową cechą jest otwarcie poznawcze i wolitywne na wszelki byt. To otwarcie polega na tym, że człowiek jest zdolny poznać wszystko, co istnieje, zarówno byty materialne, jak i niematerialne (np. prawdę) i z tej zdolności rzeczywiście korzysta. Jest też zdolny pragnąć, dążyć i osiągać byty materialne i niematerialne (np. dobro jako takie) i faktycznie tego dokonuje.

Strukturę człowieka współtworzą: pierwiastek materialny i pierwiastek duchowy. Pierwiastek materialny stanowi istotny współczynnik człowieczeństwa i przejawia się w różnych jego fizycznych właściwościach. Pierwiastek duchowy zaś w pewien sposób *organizuje*, tj. w różny sposób wpływa na pierwiastek materialny człowieka.

O niematerialności pierwiastka duchowego człowieka, czyli o duszy ludzkiej, świadczy analiza czynności rozumu i woli. Niematerialność ta nie jest jednak doskonała, gdyż niektóre przejawy dynamizmu duszy są zewnętrznie zależne od materii. Ujawnia się to m.in. w następujących okolicznościach:

- w nierozwiniętym jeszcze organizmie dziecka działalność duszy (poznawcza, wolitywna) jest ograniczona;
- ból i cierpienie utrudniają działanie umysłu i woli;
- choroby i urazy, zwłaszcza systemu nerwowego, nieraz paraliżują aktywność ludzką;
- silne namiętności i zaburzenia psychiczne zakłócają poznanie i właściwe podejmowanie decyzji – uwzględniają to nawet sądy przy orzekaniu kary;
- na sposób działania i zachowania się człowieka wpływają takie czynniki, jak np. alkohol i narkotyki.

Człowiek jako całość podlega wprawdzie śmierci, ale jego istotny element: dusza – dzięki swej niematerialności – istnieje dalej, gdyż jest nieśmiertelna.

Analiza poznania ludzkiego i czynności woli wykazuje, że człowiek przy podejmowaniu decyzji i w postępowaniu jest zasadniczo wolny. Jest to wolność podejmowania lub zaniechania działań, a w przypadku ich podjęcia – wolność określania ich treści, czyli co konkretnie człowiek będzie robił.

Pierwiastek duchowy i materialny tworzą jedną naturę i jedną osobę ludzką, która jest ostatecznym podmiotem wszystkich działań. Stanowi też podstawę godności człowieka oraz przysługujących człowiekowi praw i ciężących na nim obowiązków.

Człowiek jest twórcą kultury i równocześnie jej odbiorcą. Działalność kulturowa, właściwa tylko człowiekowi, stanowi podstawową dziedzinę aktywności ludzkiej w świecie.

Człowiek jest istotą historyczną, to znaczy: istnieje i działa w dziejach, od których zależy i które równocześnie współtworzy.

Człowiek jako osoba jest istotą zwróconą ku drugiemu człowiekowi, ku innym ludziom, jest istotą *dialogiczną*. W dialogu z innymi ludźmi może siebie pełniej odkrywać, rozumieć i urzeczywistniać.

Człowiek jest istotą społeczną, dlatego swoje człowieczeństwo może w pełni urzeczywistnić tylko wspólnie z innymi ludźmi. Przejawia się to w tym, że jest otwarty na innych ludzi, potrzebuje ich i wraz z nimi tworzy różne formy społeczności.

Człowiek jako byt świadomy i wolny, wobec faktu własnej niewystarczalności, której doświadcza zwłaszcza w sytuacjach granicznych, a równocześnie świadom własnej transcendencji, tj. wyższości w stosunku innych bytów na ziemi, poszukuje Bytu Absolutnego (Boga) i może wejść z nim w dialog, który bywa nazywany religią.

Człowiek a świat wartości

Człowiek, żyjąc w świecie, z konieczności podejmuje pewne działania, które powinny przyczyniać się do jego rozwoju; zwykle tak właśnie się dzieje. Rozwój człowieka dokonuje się w sposób najistotniejszy przez wcielanie wartości. Człowiek urzeczywistnia więc sens własnego bytowania przez harmonijny rozwój wszystkich swych możliwości, co dokonuje się przez realizację różnorodnych wartości. Celem człowieka na ziemi jest realizacja człowieczeństwa przez urzeczywistnianie dobra, w szczególności przez wcielanie wartości – działanie prawdziwie ludzkie to urzeczywistnianie wartości.

Wspomniany wyżej sens ludzkiego bytowania to właściwość działania proporcjonalnego do dobrego celu i działania zgodnego z dobrym celem; to, dzięki czemu coś jest zrozumiałe.

Wspomniane zaś możliwości ludzkie to inaczej: potencjalności, czyli władze, którymi obdarzony jest człowiek. A są nimi przede wszystkim:

- władza poznawcza (rozwój i pogłębianie zasobu wiedzy);
- władza pożądanca, czyli wola (kształcenie woli, panowanie nad nią, zwiększanie swobody działania);

- sfera emocjonalna (emocje, uczucia, afekty) – jej kulminacją jest miłość, rozwój uczuć i właściwe ich kształtowanie, swoisty „nadzór” nad nimi; krzewienie *cywilizacji miłości*¹;
- strona fizyczna, zdrowie – troska o nie, dobry stan sfery biologicznej.

Przez harmonijny rozwój rozumiemy rozwój wszechstronny, proporcjonalny, bez zaniedbania którejsz dziedziny (gr. *harmonia* – zestrojenie wszystkich elementów, zwłaszcza w muzyce, dobre współbrzmienie).

Realizowanie to urzeczywistnianie, czyli wcielanie w życie, przechodzenie od pojęć i planów do czynów, do wykonania.

Pojęcie wartości. „Wartość” (łac. *valor*) to pojęcie wywodzące się pierwotnie z ekonomii: wartość rzeczy, towaru; wartość użytkowa, wymienna. Wartość nie jest tym samym co cena.

W filozofii pojęcie *wartości* na stałe przyjęło się w II połowie XIX wieku. Dawniej na oznaczenie tej samej rzeczywistości posługiwano się najczęściej terminologią: *dobro* i *dobroć* (*bonum*, *bonitas*). Dobro oznacza zwykle byt konkretny; dobroć zaś raczej pojęcie abstrakcyjne.

Filozofię wartości nazywa się także aksjologią (z gr. *ἀξίος* – *axios* = godny, cenny, wart; *λόγος* – *logos* = wiedza, nauka; *ἀξία* = wartość). Do bardziej znanych aksjologów należeli m.in. Max Scheler (†1928) i Nicolai Hartmann (†1950).

Istnieją różnorodne definicje wartości. Zależą one od kierunku filozoficznego i od tego, czy autor przyjmuje *subiektywistyczną*, czy też *obiektywistyczną* koncepcję wartości. Oto niektóre częściej pojawiające się określenia:

1) Wartość – „to, co cenne (pragnione, godne pożądania lub posiadania, obowiązujące, powinno itp.) lub to, dzięki czemu coś jest cenne (pragnione itp.), lub sama cena czy »cЕННОŚĆ« (bycie pragnionym itp.)”². A więc to byt, który w swej treści zawiera jakąś doskonałość, dzięki której wzbudza w człowieku pragnienie dążenia do niej i osiągnięcia jej.

2) „Wartością jest taki byt, który przez swoje właściwości obiektywno-jakościowe jest rozpoznawany przez człowieka, a następnie przez niego upragniony i często także realizowany; wartość odpowiada zawsze potrzebom człowieka jako psychofizycznej osoby”³.

Za wartość uważa się niekiedy to wszystko, co pozwala nadać sens istnieniu ludzkiemu; co się przyczynia do tego, by człowiek stawał się i był w pełni człowiekiem.

Należy odróżnić **rzeczy**, czyli byty materialne i duchowe, które są nośnikami wartości (*bona*), oraz **rację**, dla której te rzeczy, czyli byty, stanowią **dobra** (*ratio bonitatis*, *valor*). Wartość więc to ta właśnie racja, ten aspekt dobra.

Dobra i wartości to odpowiednio: rzeczy i aspekt wartości tkwiący w bytach. Wartość jest podstawą, dzięki której rzecz (byt) jawi się jako dobro.

¹ Papież Jan Paweł II, krzewiciel i obrońca cywilizacji miłości, sformułował 4 jej zasady. Cywilizacja miłości głosi: 1) prymat *być* przed *mieć*; 2) prymat osoby przed rzeczą; 3) prymat etyki przed techniką; 4) prymat miłości przed sprawiedliwością.

² A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, wyd. 4, Lublin 2001, s. 426.

³ S. Kowalczyk, *Człowiek w poszukiwaniu wartości*, Lublin 2006, s. 133.

Wartości stanowią swoisty świat bytów *relacyjnych*, czyli mających odniesienie do człowieka i jego życia. Ujawniają się w rzeczach, ale nie są wyłącznie strukturami lub właściwościami bytów istniejącymi niezależnie od człowieka. Wartości mają *odpowiedniość*, odniesienie do człowieka, który dzięki nim może rozwijać własne istnienie, nadawać coraz to głębszy sens własnej egzystencji i zbliżać się do ideału doskonałości ludzkiej. Pewne rzeczy „zyskują” wartość, jeśli się je włączy w proces humanizacji człowieka.

Człowiek nie ustala wartości dowolnie, arbitralnie. Podstawą wartości jest z jednej strony struktura rozumnej natury człowieka jako osoby oraz jej działanie, a z drugiej – wewnętrzne cechy bytów-wartości.

Zauważmy, że niektóre dobra, np. dobra materialne, istnieją wcześniej, zanim człowiek zacznie z nich korzystać. Ale np. opanowanie, zdyscyplinowanie, sprawność, cnota itp. nie istnieją wcześniej – one się rozwijają (współtworzą) wraz z człowiekiem dzięki jego autodeterminacji, o ile sam autonomicznie do nich dąży.

Dziedziny wartości. Wśród wartości wyróżnia się następujące dziedziny:

- 1) Wartości życiowe (witalne, biologiczne) i materialne (cielesne), np. jedzenie, picie, sen, ubranie. Są to wartości pierwszorzędne, konieczne do życia biologicznego. Dom (mieszkanie, osłona przed klimatem), samochód, środki kosmetyczne itp. – to wartości drugorzędne.
- 2) Wartości duchowe – należą do wyższej sfery życia człowieka i zwykle wiążą jednostkę z innymi ludźmi. Tutaj poczesne miejsce zajmuje szeroko rozumiana kultura, a w szczególności sztuka, nauka, prawo, refleksja itp.

Wśród wartości duchowych można wyróżnić kilka dziedzin:

- a) Wartości osobowe – dotyczą całej osoby:
  - życie, współżycie z innymi, szacunek dla życia, troska o zdrowie;
  - wartości związane z wiedzą i prawdą o rzeczywistości: naukową, filozoficzną, religijną;
  - wartości interpersonalne (międzyosobowe) związane z kontaktami międzyludzkimi: szczerłość, szacunek i uznanie dla drugiego człowieka, przyjaźń, miłość, małżeństwo, rodzina.
- b) Wartości religijne; charakteryzują one relację człowiek–Bóg: kult, cześć, modlitwa, posłuszeństwo.
- c) Wartości judeochrześcijańskie – wynikające z tradycji biblijnej i z wyznawanej wiary w Chrystusa, z wiary chrześcijańskiej, np. wartości oparte na Dekalogu oraz przykazanie miłości Boga i bliźniego. Do wartości typowo chrześcijańskich zalicza się np. miłosierdzie i przebaczenie, miłość nieprzyjaciół, równość ludzi (ras, płci), nierozzerwalność małżeństwa.
- d) Osobną, życiowo ważną dziedzinę wartości stanowią **wartości moralne**. Czołowy etyk polski, prof. Tadeusz Ślipko SJ, tak je definiuje: „Przez wartości moralne rozumiemy ogólne wzorce, czyli ideały postępowania (np. sprawiedliwość, prawdomówność, obowiązkowość, miłość), które:
  - 1) odnoszą się do gatunkowo określonych kategorii działania ludzkiego (np. oddawanie drugiemu, co mu się należy, mówienie prawdy, wykonywanie nałożonych obowiązków, miłowanie człowieka),

- 2) wyrażają wzorce doskonałości odpowiadające tym działaniom i w nich się na zasadzie odwzorowania urzeczywistniają, ale
- 3) urzeczywistniając się w nich, równocześnie doskonałą człowieka jako osobę, nie zaś tylko jego partykularne uzdolnienia”⁴.

Obowiązek wcielania wartości w życie

W naszej refleksji nad zagadnieniem wdrażania wartości w procesie wychowania możemy wyróżnić dwie fazy: a) człowiek powinien realizować, czyli wcielać w życie i rozwijać swe możliwości; b) to zaś dokonuje się przez realizację (urzeczywistnianie) wartości, co obejmuje m.in. jednoczenie się z nimi i przyswajanie ich sobie, tworzenie nowych wartości i krzewienie ich w świecie.

Racje przemawiające za tymi twierdzeniami opierają się głównie na oczywistości doświadczenia wewnętrznego (introspekcji) oraz na oczywistości obiektywnej i subiektywnej. Oto niektóre elementy tych oczywistości, które tutaj mają zastosowanie:

- 1) Człowiek posiada różnorakie możliwości. Możliwości ze swej natury „domagają się” realizacji, tj. spożytkowania ich.
- 2) *Bonum faciendum, malum vitandum*. Czyń dobro, a unikaj zła, o ile to jest w twojej mocy.
- 3) Wartości kierują ku człowiekowi swoisty apel, wyzwanie, które stwierdzamy, zastanawiając się nad nimi, przeprowadzając nad nimi refleksję. Wartości wzbudzają w człowieku tęsknotę do ich posiadania.
- 4) Czynienie dobra, wcielanie wartości niematerialnych różni człowieka od zwierząt i wykazuje jego wyższość nad nimi, a przez to ujawnia w nim jakąś „powinność”, ukierunkowanie na wartości.
- 5) Człowiek korzysta z różnych osiągnięć przeszłości i współczesności; bez pomocy innych ludzi nie mógłby się rozwijać, nie mógłby żyć. Zaciąga więc określony dług wdzięczności. Powinien zatem ten dług spłacać. Nie może zaś tego należycie wykonać, nie osiągnąwszy odpowiedniego stopnia rozwoju, co dokonuje się przez urzeczywistnianie wartości.
- 6) Ludzkość w ogromnej swej większości jest przeświadczona o potrzebie (konieczności) autentycznego rozwoju człowieka. Od najdawniejszych czasów istniały i istnieją na ten temat zachęty myślicieli, filozofów, uczonych.

Jan Paweł II pisze na ten temat: „Jest zatem konieczne, aby wartości, które człowiek wybiera i do których dąży swoim życiem, były prawdziwe, ponieważ tylko dzięki prawdziwym wartościom może stawać się lepszy, rozwijając w pełni swoją naturę. Człowiek nie znajduje prawdziwych wartości, zamykając się w sobie, ale otwierając się i poszukując ich także w wymiarach transcendentnych wobec niego samego. Jest to konieczny warunek, który każdy musi spełnić, aby stać się sobą i wzrastać jako osoba dorosła i dojrzała”⁵.

⁴ T. Ślipko, *Zarys etyki ogólnej*, wyd. 4, Kraków 2004, s. 211–212.

⁵ Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, nr 25.

W tym kontekście pojawia się nierzadko tzw. *dylemat aksjologiczny*, który niekiedy przyjmuje formę pewnego rodzaju perfekcjonizmu w sferze wartości. Jego wyrazem jest m.in. przekonanie, że powinienem robić coraz więcej i coraz lepiej, powinienem wybierać wyższe, doskonalsze wartości. Jak dalece wiąże nas zew wartości? Odpowiedź zależy od konkretnej jednostki ludzkiej. Trzeba jednak pamiętać również i o tym, że odpoczynek i troska o zdrowie to też wartości, które obowiązują człowieka; powinien on myśleć i działać całościowo i dalekowzrocznie.

Zakończenie

Tekst zawiera główne tezy filozoficzne na temat człowieka. Można nieco szerzej rozwinąć podstawowy problem istnienia pierwiastka duchowego człowieka lub problem wolności czy też problem wartości w życiu ludzkim.

Człowiek jest w świecie istotą wyjątkową, której podstawową cechą jest otwarcie poznawcze i wolitywne na wszelki byt.

Pierwiastek materialny stanowi istotny współczynnik człowieczeństwa i przejawia się w różnych jego fizycznych właściwościach. Pierwiastek duchowy zaś organizuje pierwiastek materialny człowieka.

Analiza czynności rozumu i woli świadczy o substancjalnej niematerialności duszy ludzkiej. Niematerialność ta jednak nie jest doskonała, gdyż niektóre przejawy dynamizmu duszy są zewnętrznie zależne od materii.

Człowiek jako całość podlega wprawdzie śmierci, ale jego istotny element: dusza – dzięki swej duchowości – istnieje dalej, gdyż jest nieśmiertelna. Analiza poznania ludzkiego i czynności woli wykazuje, że człowiek przy podejmowaniu decyzji i w postępowaniu jest wolny. Jest to wolność podejmowania lub zaniechania działań, a w przypadku ich podjęcia – wolność określenia ich treści.

Pierwiastek duchowy i materialny tworzą jedną substancję, jedną naturę i jedną osobę ludzką, która jest ostatecznym podmiotem wszystkich działań. Stanowi też podstawę godności człowieka oraz przysługujących mu praw oraz ciężących na nim obowiązków.

Człowiek urzeczywistnia sens własnego bytowania przez harmonijny rozwój wszystkich swych możliwości, co dokonuje się przez realizację różnorodnych wartości.

Człowiek jest twórcą kultury i równocześnie jej odbiorcą. Działalność kulturowa, właściwa tylko człowiekowi, stanowi podstawową dziedzinę aktywności ludzkiej w świecie.

Człowiek jest istotą historyczną. Istnieje i działa w dziejach, od których zależy i równocześnie je współtworzy.

Człowiek jako osoba jest istotą zwróconą ku drugiemu człowiekowi, ku innym ludziom, jest istotą dialogiczną. W dialogu z innymi ludźmi może siebie pełniej odkrywać, rozumieć i urzeczywistniać.

Człowiek jest istotą społeczną, dlatego swoje człowieczeństwo może w pełni urzeczywistniać tylko wspólnie z innymi ludźmi. Przejawia się to w tym, że jest

otwarty na innych ludzi, potrzebuje ich i wraz z nimi tworzy różne formy społeczności.

Człowiek jako byt świadomy i wolny, wobec faktu własnej niewystarczalności, a równocześnie świadom własnej transcendencji, poszukuje Bytu Absolutnego (Boga) i może wejść z nim w dialog, który bywa nazywany religią.

Można więc sformułować wniosek, że rzetelna pedagogika powinna uwzględniać przedstawioną wyżej pokrótce strukturę bytową człowieka.

Bibliografia

Darowski R., *Człowiek – absolut?*. [W:] *Księga Pamiątkowa z okazji 80-lecia urodzin Ks. Prof. Czesława Stanisława Bartnika*, Lublin 2009.

Darowski R., *Filozofia człowieka*, wyd. 4, Kraków 2008.

Darowski R., *Filozoficzna refleksja nad człowiekiem i kulturą*. [W:] *Poza utopią i nihilizmem. Człowiek jako podmiot kultury*, red. A. Waśko, Kraków 2007, s. 9–15.

Darowski R., *Osoba ludzka a świat wartości*. [W:] *Docere et educare. Książka dedykowana Ks. Prof. Władysławowi Kubikowi SJ*, red. J. Mółka, G. Łuszczak, Kraków 2008, s. 43–51.

Darowski R., *Refleksje na temat wychowawczej roli filozofa i filozofii (polskiej)*. [W:] *Polskie ethos i logos*, red. J. Skoczyński, Kraków 2008, s. 17–21.

Summary

Anthropological and axiological foundations of the education

In the first part of the paper, the Author stresses the main truths concerning the human being: The human being is a unique creature, freely driven by cognition and desire of every form of being. Material element is a significant constituent of the human being and reveals itself through physical properties. The analysis of the activity of reason and free will points to an essential immateriality of the human soul. This immateriality however is not perfect, since various manifestations of the soul's dynamism are externally conditioned by matter. The analysis of the phenomena of human cognition and free will shows that human beings are free in their decisions and their actions. This freedom is revealed in the ability to initiate or to renounce one's own actions, as well as in the ability to determine their essence. The spiritual and material constituents form one nature and one human person, which is the ultimate subject of all activity and the basis of human dignity, its rights and duties. The achievement of various values allows a human being to realize the sense of its life through a harmonious development of all its potentialities.

In the second part of the paper, the Author develops largely the question of the values in the human life. The general conclusion of the reflection is: the good education should take into account the genuine structure of man and his system of values.